

מחשבות הפוסלות בקדשים - בדיבור או במחשבה

הרב בנציון בן פזי

א. מחלוקת הראשונים וסברותיה

התוס' כתבו בכמה מקומות שמה שנאמר שמחשבה פוסלת בקדשים זה בדיבור ולא במחשבה^א.
 וכן כתב רש"י בכמה מקומות^ב.
 והרמב"ם לא הזכיר שצריך דיבור, ומפשטות לשונו משמע שמחשבת פיגול היינו כפשוטו מחשבה, וכן נקט בכל מקום "שחישב לשם וכו'". בעקבות הרמב"ם הלכו החינוך^ג והמאירי^ד כדרכם בקודש^ה.
 אמנם מרבית הראשונים נקטו כשיטת התוספות ואלו הן: הסמ"ג^ו, התוס' שאנך^ז, שו"ת או"ז^ח, ספר האשכול^ט, הרא"ש^י, ספר התרומה^{יב} ושו"ת הרמ"ע מפאנו^{יג}.

מקור הדין והנהגה, מקור הדין של מחשבת פיגול נלמד מהפסוק: "לא יחשב" וא"כ לכאורה מדובר במחשבה גרידא.
 אמנם אם נעייין בספרא במקור דין זה נגלה, שר' אליעזר מוכיח שהפסוק מדבר במחשבת פיגול בהוכחה נסיבתית: "ואם האכל יאכל ביום השלישי פיגול הוא", וכי איך יכול להיות שאכילתו ביום השלישי תפסלנו למפרע, על כרחך הפסוק מדבר בחושב שיאכלנו! בהמשך התו"כ מובאת דעת אחרים שלומדים זאת מ"לא יחשב". ובבבלי [זבחים כ"ט] מובאת מחלוקת תנאים זו

- א. זבחים ב' ע"א תוד"ה 'כל הזבחים' בסופו, שם די' ע"ב ד"ה 'מחשבה', פסחים ס"ג ע"א תוד"ה 'ר"מ', בבא מציעא מ"ג ע"א ד"ה 'החושב', [אמנם בחולין ל"ט ע"א הקשה שם על הגמרא והתייחס לאפשרות שפיגול במחשבה: "יתימה אי חשיב פיגול אף במחשבה בלא דיבור..."]
- ב. זבחים מ"א ע"ב ד"ה 'כגון שנתן', מנחות ב' ע"ב ד"ה 'אבל מחשבה דמינכרא'.
- ג. מצוה קמ"ד
- ד. פסחים סג ע"א
- ה. גם הרא"ם בפירושו לרש"י על התורה כתב בסתמא ש"כל דבר רע" זהו דיבור רע דהיינו פיגול, ולא דווקא דיבור שהרי הפיגול במחשבה, עכת"ד.
- ו. הערת הר"ד כהן: בערוך השולחן העתיד (קמ"ו ס"ח) נטה לומר שגם הרמב"ם לא חלק על תוספות ורש"י אלא מאחר שדרכו בקודש לתפוס לשון ש"ס נקט בכל מקום לשון מחשבה אבל באמת גם לשיטתו צריך דיבור. עכת"ד. ונראה להביא קצת ראיה לדבריו מדברי הרמב"ם עצמו (פסוה"מ ט"ו הלכה ו) שכתב "ואם הוציאו בלשון אכילה ואמר שיאכל כחצי זית ותאכל האש כחצי זית – הרי אלו מצטרפין".
- ז. לא תעשה שלי"ז
- ח. שטמ"ק ב"מ מ"ג ע"א (מובא כנספח בסוף מאמר זה).
- ט. סוף סימן תשנ"ז
- י. הלכות שחיטת חולין י"ג
- יא. הלכות ס"ת סימן ג
- יב. הלכות ס"ת קצ"ב
- יג. סימן צ"ד

מה גדרה של המחשבה? האם היא יכולה לפעול במציאות מבחינה הלכתית?

ועתה נבוא לברר את גדרה של המחשבה. נראה שיש לחלק בין שני סוגים של מחשבות:

א. מחשבה בבחינת 'קריאת שם' דהיינו מחשבה שמגדירה את המעשה ואינה עומדת בפני עצמה [דוגמאות: מצוות צריכות כוונה, מחשבת 'לשמה' בקדשים, בגיטין, בכתובת ס"ת]. מחשבה זו מועילה בכל מקום בין בקדשים ובין בחולין כמבואר.

ב. מחשבה שיוצרת מציאות [דוגמאות: בהפרשת תרומה - נותן עיניו בצד זה וכו', בקדשים גמר בליבו להקדיש קרבן]. מחשבה זו מועילה רק בתרומה ובקדשים וכפי שמבואר בגמרא במסכת קידושין. במס' שבועות הגמרא מבארת מה הסיבה לחלק בין תרומה וקדשים לשאר דיני התורה וכותבת שכיוון שיש פסוק גם זה וגם בזה הרי הם שני כתובים הבאים כאחד שאין מלמדים. וגם למ"ד מלמדים, "חולין מקדשים לא ילפינן".

ופה יש מקום להסתפק האם דין מחשבת פיגול שייך לסוג השני של המחשבות, דהיינו מחשבות יוצרות, והמחשבה אכן פועלת ויוצרת מציאות של פסול בקרבן, או שגם מחשבת פיגול הינה מהסוג הראשון של המחשבות, שקיימות בכל התחומים, דהיינו מחשבה "מגדירה" שמגדירה את העבודה לשם מציאות מסוימת וממילא יש כאן פסול.

והיה מקום לומר שזוהי נקודת המחלוקת בין הרמב"ם לתוספות. לדעת הרמב"ם פיגול הינו מחשבה מפרשת - 'קריאת שם'

ושואלת הגמרא מה יעשה ר' אליעזר עם הפסוק "לא יחשב", ומעמידה כר' ינאי שלמד מכאן ש"מחשבות מוציאות זו מזו". ורב מרי שונה בשם ר' ינאי שמכאן למדנו למחשב בקדשים שהוא לוקה. בהמשך הגמרא נראה שדרשה זו שמחשבות מוציאות זו את זו, נתקבלה וכדעת ר' אליעזר. וא"כ עיקר דין פיגול לא נלמד מהביטוי "לא יחשב", וזהו סמך לשיטת הרמב"ם.

בספר מנחת ברוך [סימן א'] דן בדבר והעלה אפשרות שרק מחשבת פיגול הנלמדת מהפסוק 'לא יחשב', מתבצעת במחשבה ולא בדיבור, לעומת זאת, כל שאר המחשבות [כולל מחשבת שלא לשמה] הינם בדיבור. לדבריו הכל תלוי מה המקור בתורה, רק כאשר התורה השתמשה בשורש ח.ש.ב. היא באה ללמדנו שמספיקה מחשבה בעלמא וכפי שמצאנו בהפרשת תרומ"ע שנאמר בהם: "ונחשב לכם תרומתכם".

אמנם, הוא עצמו חוזר בו, שהרי כפי שהזכרנו למסקנת הגמרא הפסוק 'לא יחשב' נאמר לגבי כלל המחשבות וממנו למדנו שמחשבות מבטלות זו את זו. וא"כ כל המחשבות כלולות ב'לא יחשב'.

התוס' שאנץ בב"מ שם, דן באריכות ומביא הוכחות רבות לכך שפיגול הוא בדיבור. בתוך דבריו הקשה מהפסוק 'לא יחשב' ולא תירץ. אמנם בגליון בהמשך הדין הביא בשם ר' אהרן מרגנשבורג שכיוון שהמקור למלקות במי שאוכל פיגול הוא 'כל דבר רע', מדאפקיה קרא בלשון דיבור ש"מ דבעינן דיבור.

יד. וכפי שהבאנו לעיל מדברי רש"י בדף ב' ע"ב שהמקור למחשבת שלא לשמה הוא: "לא יחשב".

בעלמא. ולכן מחשבה מועילה גם בפיגול, למרות שאין בו פסוק מפורש [לעומת תרומה וקדשים, שהיינו צריכים בהם לימוד ע"מ שיועילו ללא דיבור]. לעומת זאת לדעת התוספות פיגול הוא מחשבה יוצרת שפוסלת את הקרבן, ועל כן מחשבה אינה מועילה בפיגול ורק דיבור יועיל לפסול הקרבן.

במה פוגמת מחשבת הפיגול בעבודה או בקרבן? ה"חזון יחזקאל" בפירושו לתוספתא פ"ג ה"ד הסתפק האם מחשבת פיגול היא פסול בקרבן או שהיא פוסלת את העבודה שבה פיגל הכהן במחשבתו וממילא נפסל הקרבן. ונראה שלצד הראשון שזהו פסול בקרבן - המחשבה יוצרת פסול, והעבודה היא רק ה'היכי תימצי' שהמחשבה אכן תשפיע על הקרבן. וביתר ביאור: ארבע העבודות הן תחנות חשובות בהקרבן ובשעה שהן מתקיימות, האוביקט הופך שלב אחרי שלב להיות קרבן בפועל. זו היא הסיבה

שמחשבה פסולה פוגעת בקרבן ופוסלת אותו אם היא מתקיימת באחת מארבע ה'תחנות' הללו.

לעומת זאת לצד השני שבחקירת ה"חזון יחזקאל" הפיגול פוסל את העבודה וממילא הקרבן פסול. לפי זה העבודה אינה רק 'היכי תימצי' אלא היא בעצמה 'נפגמת' בעקבות מחשבת ה"פיגול". הדעת נוטה א"כ לומר שסיבת פסול העבודה היא כי ע"י אותה מחשבת פיגול העבודה הוגדרה כעבודה לא ראויה - עבודה שמשרתת מטרה פסולה ועל כן נפסלה העבודה. על פי זה המחשבה בפיגול איננה יוצרת דבר חדש, אלא מגדירה את ייעודה של העבודה שבה עוסק הכהן: עבודה כדי לאכול חוץ לזמנו או חוץ למקומו, ועבודה שכזו היא פסולה. על פי דברינו יצא שהרמב"ם סובר, שפיגול הוא פסול בעבודה ולתוספות זהו פסול בקרבן. ויעויין עוד בזה בפרק הבא.

ב. האם מחשבת פיגול נחשבת לאו שיש בו מעשה?

מאותה הגמרא על התוספות, מהי קושיית הגמרא "והא לאו שאין בו מעשה הוא", והרי לשיטת תוספות שכל פיגול הוא בדיבור, בדיבורו איתעביד מעשה כמו בתמורה ונחשב לאו שיש בו מעשה! ובשלמא לרמב"ם אפשר להבין שקושיית הגמרא מתייחסת לפיגול במחשבה, אבל לשיטת התוספות קשה.

כדומה לזה מקשה המנחת חינוך שם על הרמב"ם עצמו שפוסק שהמפגל אינו לוקה, והרי פסק שהמקדיש בעלי מומין למזבח - לוקה, וביאר שם הלח"מ שכיוון שבדיבורו איתעביד מעשה - נחשב לאו שיש בו מעשה ולוקין עליו. וא"כ קשה מדוע שמפגל לא ילקה והרי בדיבורו איתעביד מעשה ונפסל

הגמרא בזבחים דף כ"ט ע"א מביאה מימרא של ר' ינאי: "המחשב בקדשים - לוקה", ומקשה הגמרא "והא לאו שאין בו מעשה הוא!" ומעמידה את ר' ינאי כר' יהודה הסובר שלאו שאין בו מעשה - לוקין עליו. והקשה המגיה במשל"מ [פסוה"מ פי"ג ה"א], בשלמא אם פיגול הוא בדיבור אפשר להבין שלוקין עליו, אבל לפי הרמב"ם שפיגול הוא מחשבה, הכיצד ייתכן אפילו לפי ר' יהודה ללקות על מחשבה?! ותמה המנ"ח [מצוה קמ"ד] על קושייתו, שהרי אפשר לומר שמדובר כשפיגול בפועל ע"י דיבור ולא ע"י מחשבה ולכן לוקה לשיטת ר' יהודה. והתוס' שאנץ^{טו} [ב"מ מ"ג ע"א] הקשה

טו. מובא בנספח.

ויש להעיר על דבריו שהרי הפסוק אותו הביא ר' ינאי "לא יחשב" נאמר על מחשבת פיגול, ומניין לנו שגם מחשבת שלא לשמה כלולה בלאו זה?

ונראה שדבריו מבוססים על רש"י בריש מסכתין (דף ב' ע"ב בד"ה ונדבה) שכתב כמקור למחשבת שלא לשמה את הדרשה "לא יחשב" – מכאן שאסור לחשב בקדשים. וא"כ ר' ינאי התכוון בדבריו גם למחשבת שלא לשמה.^{טז}

הקהילות יעקב תירץ שכדי שמחשבת תיחשב כמעשה אין מספיק שתיצור חלות דין אלא צריך שהיא גם תחיל איזושהי בעלות שאז היא ניכרת בעולם המעשה. ולכן דווקא במקדיש בעלי מומין או במימר ששם הקרבן עבר רשות [מרשות הדיוט לרשות גבוה] שייך לומר שמחשבת היא כמעשה, מה שאין כן במפגל שלא שינה שום דבר בבעלות הקרבן אינו כמעשה.

רבנו חיים [המובא בתוס' שאנץ שם] תירץ, שהקרבן לא היה אף פעם כשר בפועל קודם שנפסל, שהרי עד שיקרבו מתיריו [שיזרוק הדם] הוא אסור בהקרבה ממילא. וא"כ אין במחשבת הפיגול שום דבר ממשי שקורה, שהרי חלות דין פיגול שבאכילתו חייבים כרת לא מתרחשת אלא בשעת הזריקה ועל כן אין מחשבת הפיגול נחשבת כמעשה.^{יז} ויש להעיר על דבריו, שעל פי זה המפגל בשעת הזריקה, הרי מיד בשעה שחשב חל דין פיגול על הקרבן, וא"כ יש כאן מחשבת עם חלות ואמורים ללקות עליה, והיתה

הקרבן, ובשלמא אם פיגול במחשבה וכפי שסובר הרמב"ם, פסקו מוכן. אבל אם פיגול בדיבור מדוע שלא ילקה כמו המקדיש בעלי מומין? וכתב המנ"ח שם שלכאורה קושיה זו היה אפשר לתרץ ולומר, שלדעת הרמב"ם כל לאו שאפשר לעבור עליו במחשבה, אין לוקין עליו אף כשעשאו בדיבור. אבל הרי הרמב"ם עצמו סובר בהלכות שכירות [פי"ג ה"ב] שכל שיכול לעבור על הלאו כמעשה לוקה אף בלא מעשה, וא"כ הדרא קושיה לדוכתא, מדוע פסק שהמפגל אינו לוקה והרי יכול לעבור על הלאו בדיבור שהוא כמעשה?

התוס' שאנץ עצמו תירץ קושייתו בדוחק, שכיוון שבעל המימרא "המפגל בקדשים – לוקה" הוא תנא [ר' ינאי], רצתה הגמ' שיסתדר גם עם ר"ל, הסובר שלא אומרים בדיבוריה איתעביד מעשה ואין לוקין אלא על מעשה ממשי. אך תירוץ זה לא מיישב את פסק הרמב"ם שפסק להלכה שהמפגל אינו לוקה.

ה"אפיקי ים" [סימן כ"ד] מתרץ, שמאחר שר' ינאי סתם בלשונו ואמר "המחשב בקדשים", על כל סוגי המחשבות הוא מדבר, כולל מחשבת שלא לשמה [וכפי שיבואר בפרק הבא]. ובמחשבת שלא לשמה לא שייך לומר ש"איתעביד מעשה" שהרי הקרבן לא נפסל ממש וממשיכים להקריבו אלא שלא עלה לבעלים. ממילא ברור מדוע נזקקה הגמרא להעמיד המימרא כר' יהודה שלא שאין בו מעשה – לוקין עליו.

טז. ויעויין בחת"ס חו"מ [בהשמטות סימן ר"ד] שהתווכח עם הגאון ר"ד דויטש האם "לא יחשב" מתייחס גם למחשבת שלא לשמה, שבפשוט לשונו של הרמב"ם בפט"ו מהלכות פסוה"מ משמע שהפסוק הולך על כל סוגי המחשבות הפוסלות אמנם בפרק י"ח שם משמע שיסוד האיסור של ילא יחשב' הוא: "שלא יפסיד הקדשים במחשבה" וכידוע מחשבת שלא לשמה בד"כ אינה פוסלת את הקרבן. ובקה"י סימן ה' הביא הדברים ודן בהם.

יז. וכן כתב הנוב"י תנינא יו"ד קס"ח

ובמחשבה ידידה מזיק בשחיטה דשוחט בפסול, וה"ל כעביר מעשה בידיים".

והנוב"י שם דחה דבריו שאין להשוות דין תשלומי נזיקין לדין מלקות. ומצד מזיק ייחשב כמזיק בגלל העבודה שעשה בידיים, מה שאין כן לגבי מלקות שבאות על כך שעבר אמימרא דרחמנא, את זה לא עשה בידיים אלא בדיבור או במחשבה ועל כן לא ילקה.

והנה, בפרק הקודם רצינו לומר שלשיטת התוספות פסול מחשבת פיגול חל על הקרבן, והעבודה היא רק "היכי תימצי" שהמחשבה תחול. ולפי זה גם דברי הש"ך צ"ע, מדוע שייחשב כמזיק בידיים והרי העבודה היא רק היכי תימצי, נראה א"כ שהש"ך סובר שהפיגול פוגם בעבודה וממילא העובד שפיגל הזיק בידיים.

ג. האם מחשבת שלא לשמה דומה למחשבת פיגול?

המחשבה. אולם מדברי התוס' שאנן בב"מ עולה בבירור שהשווה את כל שלושת המחשבות [חוץ לזמנו, חוץ למקומו ושלא לשמה] לעניין השאלה דיבור או מחשבה וז"ל: "והכי נמי אשכחן בפרק תמיד נשחט: 'כגון שגמר בלבו למולים ולערלים והוציא בפיו לערלים ולא הספיק לומר למולים עד שנגמרה לשחיטה בערלים', ואם לא היה צריך דבור מה לי הוציא בפיו מה לי לא הוציא כיון דאין צריך דיבור", ומיד הוסיף וכתב: "ומחשבת פיגול במחשבה [נראה דצ"ל כמחשבה] שלא לשמן או לשם בעליו או לערלים דכולהו חד גוונא נינהו". נראה א"כ שהוא הרגיש בכך שעשוי להיות הבדל

הגמרא יכולה להעמיד את המימרא של ר' ינאי במחשב בזריקה.

ה"מנחת ברוך" [סימן א' ענף ז'] מיישב באופן אחר. לדעתו א"א לומר על המפגל שדיבורו הוא זה שאסר את הקרבן, שהרי בלא אחת מארבע העבודות שתיעשה תוך כדי דיבורו הדיבור לא היה פועל מאומה. אשר על כן, מצד אחד א"א לחייבו על העבודה כי אותה הוא עשה כדין. ומצד שני א"א לומר שדיבורו הוא זה שפיגל את הקרבן. ומשום כך נחשב לאו שאין בו מעשה.

והנה בשו"ת נוב"י [תניינא יו"ד קס"ח] הביא דברי השואל שרצה לומר שמפגל נקרא לאו שיש בו מעשה גם במחשבה, שהרי עושה אחת מארבע העבודות ורק אז חל דין פיגול. והסתמך בזה על דברי הש"ך בחו"מ סימן כ"ה וז"ל: "דהתם מיד שמפגל מזיק הוא,

עיקר מחלוקתם של התוספות והרמב"ם עוסקת במחשבת פיגול של חוץ לזמנו וחוץ למקומו, והיה מקום לומר שכל המחלוקת היא במחשבות אלו, אבל מחשבת שלא לשמה מועילה גם לתוספות במחשבה בעלמא. והטעם, שמחשבת שלא לשמה מגדירה את הקרבן כקרבן אחר ומשום כך היא מועילה אפילו במחשבה [שהרי היא מחשבת קריאת שם ולא מחשבה יוצרת]. בניגוד למחשבת פיגול שלדעת התוספות היא מחשבה יוצרת. ואמנם מעיון בלשון התוספות נראה שלגבי מחשבת לא לשמה [בזבחים ב. וד:] לא נקט באופן חד משמעי שרק דיבור יועיל, אלא כמסתפק בדבר וייתכן שהסיבה לשוני נעוצה בהבדל בסוג

יח. וגם לשיטת הגרי"ז שמחשבת שלא לשמה אינה מחשבה מגדירה אלא יוצרת, מחשבת למולים ולערלים בוודאי היא מחשבה מגדירה ובכל זאת השווה התוס' שאנן בינה לבין שאר המחשבות.

"מניין למחשבות שמוציאות זו מזו שנאמר 'לא יחשב'". וכיוון שכך כל המחשבות שייכות לאותו עניין ואם הוכחנו באחת מהן שהיא בדיבור כולן צריכות דיבוריט.

בין סוגי המחשבות השונות, ועל כן הבהיר שלא כן הוא וכל סוגי המחשבות "חד גוונא ניהור". ונראה שטעמו הוא דרשת הגמרא [זבחים כ"ט ע"ב] על הפסוק "לא יחשב" –

ד. הוכחות נוספות במחלוקת התוספות והרמב"ם

לשמה רק להיזהר שלא לומר זאת בפה. ולפי זה עולה מתוספות שמחשבה מועילה גם בלא דיבור שהרי גם לפי ההור"א שסתמא לא לשמה, בכל זאת כשחישב לשמה הקרבן כשר! לפי זה יש כאן ראייה לשיטת הרמב"ם שפיגול הוא במחשבה בעלמא גם בלא דיבור. אמנם תוספות עצמם כפי שראינו הרי נקטו ברוב המקומות שמחשבה אינה מועילה ודבריהם כסותרים זה את זה. ותירץ הקרן אורה שיש לחלק בין מחשבת לשמה, שאע"פ שבהור"א אנו חושבים שסתמא, בלא מחשבה כלל, לא מהני, כשחישב לשמה הדבר מתאים עם ייעודו של הקרבן וממילא מחשבה בלבד מועילה. מה שאין כן במחשבה שלילית כפיגול או מחשבת שלא לשמה ששם יש צורך בדיבור כדי לפסול.²

ה'יד דוד' דחה את הקושיה באופן אחר וכתב שבאמת בהור"א מינא חשבנו כך ואכן פיגול יחול גם במחשבה, אמנם למסקנה, גם לר' יוסי הרי אין צורך כלל במחשבה כי סתמא לשמה קאי, ובאמת מחשבה בעלמא, כשצריך אותה, לא מועילה אלא בפה.

הגמרא בדף ב' ניסתה להוכיח שנדרשת מחשבה בפועל לשמה, וסתמא – אינו נחשב לשמה. אחד הניסיונות היה מהמשנה לקמן מ"ו ע"ב, שם מובאת דעת ר' יוסי, שאף מי שלא היה בליבו לשם אחד מכל אלו – הקרבן כשר, כי בית דין התנו שלא צריך לחשוב לשמה כדי שלא יבואו לחשוב בפירוש שלא לשמה. ומדייקת הגמרא מכך שסתמא לשמה קאי ואין צריך מחשבה בפועל, כי לא ייתכן שהתורה תצריך מחשבה לשמה וחכמים יתנו לעשות ההיפך.

התוספות בד"ה 'זבחים' מדייקים, שהוכחת הגמרא היתה יכולה להיות פשוטה ביותר: ר' יוסי אומר שלא צריך לכוון לשמה! ומבארים התוספות שזו לא הוכחה, כי יתכן שצריך לכוון לשמה במחשבה ומה שחידש ר' יוסי זה שאין צריך להוציא בפה. אמנם מהמשך דבריו שאמר שיש כאן תקנה בדווקא שלא לומר, מוכח שלא היה אכפת לחכמים "להסתכן" שהמקריב ישכח לכוון אפילו במחשבה. ומוכח שסתמא לשמה וגם אם לא יכוון הקרבן כשר.

בספר "קרן אורה" הבין שגם למסקנה בדעת ר' יוסי אנו נשארים בכך שיש תקנה לחשוב

ד. שיטת רש"י

הגמרא "מה לקדשים שכן ישנן במחשבה" [וממילא א"א ללמוד מהם דין שליחות], כתב רש"י: "קדשים נמי איתנהו במחשבה

כפי שהזכרנו בתחילת הדברים, רש"י כתב בכמה מקומות שמחשבת פיגול היינו בדיבור. אמנם בקידושין מ"א ע"ב על דברי

יט. הע' העורך: גם ברא"ש בהל' ס"ת אות ג' לא חילק בין כתיבת ס"ת לתרומה ולפיגול.
כ. גם הזבחי צדק כתב בדומה לזה והטעים הדברים שמחשבת לשמה הוי דברים שבלבנו ובלב

ה'תוספת קדושה' כתב שמה שעורר את רש"י זו לשון הגמרא: "שנתן את הקומץ במחשבה ואת הלבונה בשתיקה..." מהי אותה שתיקה לעומת מחשבה? ועל כך הדגיש רש"י שהמחשבה היא דיבור וממילא ברור מהי השתיקה.

תירוצם של הט"ק וה'זבחי צדק' – הגמרא משתמשת בכלל 'כל העושה ע"ד ראשונה הוא עושה' כדי לקבוע שמחשבת הפיגול התייחסה גם ללבונה. נובע מכאן שאנו לא סומכים על דבריו של הכהן ואם יאמר שפיגל במחשבתו אינו נאמן. מאחר שכך מוכרחים לומר שפיגול אינו במחשבה כי אחרת אין דרך לדעת על הפיגול, מלבד הודאתו של הכהן שחשב מחשבת פיגול, והוא הרי אינו נאמן. היוצא מכל זה שפיגול הוא בדיבור ושמענו את דבריו של הכהן בהקטרת הקומץ ואת שתיקתו בהקטרת הלבונה, והשאלה האם עשה על דעת ראשונה ודיבורו מתייחס גם ללבונה או לא. זו הסיבה שרש"י הבהיר שפיגול הוא בדיבור.

הנצי"ב ו'ראש המזבח' הסבירו באופן אחר. בכמה מקומות בש"ס מופיע הכלל 'כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה', אחד מהם בריש מסכתנו "השוחט לשם פסח וסתמא – כשר" כי עושה על דעת ראשונה, מדוע אם כן אצלנו הדבר שנוי במחלוקת? מוכרחים לומר שלא במחשבה ובכוונה עסקים אנו אלא בדיבור. כדי שיהיה לקרבן דין פיגול צריך דיבור והדיון אצלנו הוא האם הדיבור שנעשה על הקומץ חל גם על הלבונה.

וכן נמי פסול קדשים ופיגול ע"י מחשבה הם באים, גמר בלבו לומר שור זה עולה הרי הוא עולה כדתניא בשבועות בפ"ג (דף כו:): 'מוצא שפתיך' אין לי אלא שהוציא בשפתיו גמר בלבו מנין ת"ל כל נדיב לב עולות. מבואר בדבריו שפיגול בא ע"י מחשבה. אמנם מסורת הש"ס מציין שרש"ל מחק משפט זה (המודגש) וייתכן שהיתה קשה לו שיטת רש"י בזבחים שכתב שפיגול אינו במחשבה.^{כא}

פיגל בקומץ ושתק בלבונה

בזבחים דף מ"א ע"ב הגמרא עוסקת באדם שהקריב מנחה ופיגל בקומץ ולא בלבונה, שלדעת ר"מ זהו פיגול ולדעת חכמים אינו פיגול עד שיפגל בכל המתיר. ומעמידה הגמרא שגם ר"מ סובר שאין מפגלין בחצי מתיר, אלא שמדובר "שנתן את הקומץ במחשבה ואת הלבונה בשתיקה וקסבר כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה". וכתב שם רש"י: "וטעמא משום דעל דעת ראשונה עשה ונמצא מפגל בכל המתיר ורבנן סברי על דעת ראשונה לא אמרינן א"כ אמר אף בשני. וכל מחשבה דקדשים מוציא בפה הוא..."

ותמהו האחרונים מה ראה רש"י להזכיר דווקא כן דין זה והרי מתחילת המסכת עוסקים אנו במחשבות ובפיגול!

כמה מהאחרונים התייחסו לשאלה זו וכולם הראו שדווקא בסוגייתנו עולה בהכרח שפיגול הוא בדיבור וא"א לבאר אחרת, ולכן הדגיש רש"י שפיגול הוא בדיבור ולא במחשבה.

כל אדם שהוי דברים.

כא. ויש מהאחרונים שהסבירו את הגהת הרש"ל באופן אחר והוא שאע"פ שפיגול הוא במחשבה אין זה צד מעליותא בקדשים כי זו מחשבת פסול, ולכן לא ייתכן לבאר הגמרא שמחשבת מעלה לקדשים מכח מחשבת פיגול.

כב. וכן מובא בחידושי הגר"י בריש המסכת

שלא לשמה פוסלת לא בגלל שחסרה כוונה לשמה, אלא בגלל שזו מחשבה שלילית בקרבן שפוסלת אותו. כי אם הבעיה היתה שחסרה כוונה לשמה, גם מחשבת שלא לשמה בלא דיבור היתה פוסלת שהרי הייתה כאן כוונה שלא לשמה. ומזה שהתנאי לפסול הוא דיבור, משמע שיש צורך במשהו שלילי כדי לפסול, והתנאי לכך שזו תהיה מחשבה פוסלת הוא הדיבור. מאידך הביא שם את דברי רש"י בחולין י"ב ע"ב, שכתב לבאר בעיית הגמרא האם קטן יש לו מחשבה או לא: "כגון בשחיטת קדשים דבעי כוונה... ושחט קטן עולה לשמה, מי הוא כוונה או לא" עכ"ל. ודייק הגר"א קוטלר מדבריו שסיבת הפסול היא חסרון מחשבת לשמה, ומשום כך קטן שאין מחשבתו כלום פוסל בשחיטתו כי חסרה אצלו כוונת ה"לשמה". מדברי רש"י אלו משמע שהסיבה איננה מחשבה שלילית כי אם כן מדוע שבקטן תהיה בעיה והרי לא חשב שום מחשבה שלילית? ויעויין שם ביישובו²².

בדומה לכך כתב ה'טהרת הקודש' בתירוץ השני, שאם במחשבה עסקינן גם במצב הפוך שפיגל בלבונה גם הקומץ יתפגל על פי הכלל: 'יוכיח סופו על תחילתו'. דווקא בגלל שהפיגול הוא בדיבור מובן מדוע ההתחלה יכולה להתייחס להמשך ולא להיפך.

תירוץ נוסף יש לראש המזבח²³, אם במחשבה עסקינן מדוע שנייחס את מחשבת הפיגול ללבונה והרי לא שביק איניש היתרא ואכיל איסורא' ודווקא במחשבה חיובית אפשר לומר שדיבורו מתייחס להכל והוי 'דברים שבלבבו ובלב כל אדם', מה שאין כן במחשבה שלילית אין לך אלא מה שפירש מחשבתו ולא מה שסתם. ולכן מוכרח רש"י להדגיש שפיגול הוא בדיבור והשאלה אם הדיבור מתייחס גם ללבונה או לא.

סתירה בדברי רש"י
הגאון ר"א קוטלר, בספרו 'משנת ר' אהרן',
דייק משיטת רש"י והתוספות שמחשבת

ג. ויעויין בזה באריכות במאמר 'מחשבת לא לשמה' בחוברת זו פרק א' סעי' ב'.

נספח:

תוס' שאנץ ב"מ מ"ג

בלבו למולים ולערלים והוציא בפיו לערלים ולא הספיק לומר למולים עד שנגמרה לשחיטה בערלים ואם לא היה צריך דבור מה לי הוציא בפיו מה לי לא הוציא כיון דאין צריך דיבור. ומחשבת פגול במחשבה שלא לשמן או לשם בעליו או לערלים דכולהו חד גוונא נינהו. ועוד אמרינן בהניזקין כהנים שפגלו מזידין חייבים ומייתי לה על חזקיה דאמר דבר תורה אחד שוגג ואחד מזיד חייב, דהיזק שאינו ניכר שמיה היזק. ואי במחשבה בעלמא היכי מחייב והא העושה מלאכה במי חטאת פטור מדיני אדם אפילו לחזקיה אף על גב דאסח דעתיה דלא חשיב כהיזק שאינו ניכר דעלמא הואיל דליכא אלא במחשבה בעלמא. אבל ודאי צריך דיבור ובדיבור חשיב היזק גמור כיון דנפסל על ידי דיבורו. ומהא דאמרינן התם בהניזקין גבי כהן גדול ביום הכיפורים ודילמא דשמעניה דפגיל, אין ראייה דאיכא למימר דדוקא ודילמא הא דמהימן כגון דשמעניה, אבל קרבן שלו יכול לפגל אפילו לא שמעניה. ואין לדקדק מהא דלא מייתי שם ראייה מפגול דכל השנה, דדילמא הא דנאמנין בכל מקום בפגולם במחשבה היינו בקרבן שלהם אבל בשל חברו לא היה נאמן אלא היכא דשמעניה. וכל הנך ראיות שהבאתי יש לדחות קצת שחישב לשון זה בלבד, שתאכלהו האש למחר ובלשון לאכול מחברו. אי נמי בכל הנך מיירי שמוציא בפיו ולכך יש לילך אחר הלשון אף על פי שגם במחשבה בלבד הוי פגול. וההיא דלמולים ולערלים, לא שחישב בלבו מתחלה שניהם אלא שחישב שיאמר כך. וההיא דפגלו במקדש כיון שמתכוין בפירוש לפסלו ולפוגלו חשיב היזק לא בדיבורייהו.

כי פליגי בחסר בית שמאי סברי שליחות יד אינה צריכה חסרון. ואם תאמר הא מילתא שמעינן לה מפלוגתא דהחושב לשלוח יד בפקדון דמחייבי בית שמאי, אלמא לא בעי חסרון דאפילו חושב מחייביה. ויש לומר דההוא חושב היינו דבור, דהא נפקא לן להו לקמן מעל כל דבר פשע, הלכך אי מהתם מחייבנא הכא כשנטלה על מנת לשלוח יד כל כמה שלא חסר אף על פי שמחשב בלבו לחסר כיון שלא דיבר ולא חיסר. ואי מהך דהכא בדיבור בעלמא לא הוה מחייבנא, משום הכי צריכי תרווייהו. ואין לתמוה על האי דקרי ליה לדבור במחשבה, דכהאי גוונא אשכחן במחשבת פגול דאף על גב דקרי ליה מחשבה וגמרינן לה בזבחים מלא יחשב, אפילו הכי בעינן דיבור, כדמוכח בסוף פרק ב' דזבחים דפריך אלא מעתה חישב שתאכלהו אש למחר דכתיב תאכלהו אש לא נופח הכי נמי דפגול, ומשני אי דאפקיה בלשון אכילה הכי נמי הכא במאי עסקינן דאפקיה בלשון הקטרה, ולשון אכילה לחוד ולשון הקטרה לחוד, ואם היה הדבר תלוי במחשבה מה שייך לחלק בין מחשב בלשון אכילה למחשב בלשון הקטרה. ועוד מדקאמר אי דאפקיה משמע דאיירי בדבור. ועוד ראייה מדאיתא במנחות דקאמר אי הכי שלמים נמי לשם שלמא בעלמא ואם היה הדבור תלוי במחשבה נישיליה אם חישב לשם שלמים או לשם שלמא אבל אם הדבר תלוי בדיבור ניחא. וכן בפרק ב' דמנחות השוחט את הכבש לאכול כזית מחברו מהו חברו כבש משמע או לחם משמע משמע שבהדיא הוציא בפיו חברו שאם בלבו חשב זה הוא יודע אם חישב כבש או לחם. והכי נמי אשכחן בפרק תמיד נשחט כגון שגמר

דבור אלא מחשבה בלב ניחא. (וביתיר אי במחשבה בלא דיבור היכי לקיימי דע) שחישיב (ממאי) במחשבה לבריה מיפסיל בלא דיבור ניחא כיון שלא הוצרך הדיבור, אלא לפי שעל ידי כך אנו יודעין שפסלו במחשבה, אבל הפסול לא נקבע על ידי דיבור אלא על ידי המחשבה. ומיהו ברוב ספרים בזבחים גרסינן 'רבי ינאי', ומצי למימר דאף על פי שיכול לתרץ דהתם בדיבוריה מתעביד מעשה, ורצה להעמיד רבי ינאי אף כריש לקיש דפטר חסמה בקול. והרב רבי חיים היה אומר דלא חשיב בדבורו מתעביד מעשה מה שנפסל במחשבתו, דמתחלה כמו כן לא היה ראוי להקריבו לאכול עדיין עד שיקרבו מתירין, אף על פי שמתחלה היה עומד ליקרב בבשר גמור ועתה נפסל על ידו, ואף על גב דמחשבה דשליחות יד הוי כדבור כדפירשנו מחשבה דקדשים נמי איכא למימר דבדיבור. וגם כן איתא בריש מנחות מחשבה דתרומה מיהא שניטלת במחשבה הוי בלא דיבור, כדמוכח בפרק שבועות שתיים תנין ולא כמו שמשמע פירוש הקונטרס דפרק בתרא דבכורות דבעי למימר דתרומה נמי בדבורא.

[ב]בהכניסה לרבקה שתדוש ולא תינק ודוקא בתינק ותדוש פטור מדיני אדם אבל בתדוש לחודיה חייב בדיני אדם וכל זה דומה דוחק. וגם בפירוש הקונטרס בריש מנחות על הא דקאמר מחשבה דמינכרא פסל רחמנא דהיינו דבור, והתם נמי משמע הכי דקרי חרבה לשם בלילה מחשבה דמינכרא שניכר שהוא משקר, ואם לא היה מדבר במאי מינכרא כיון דאינו מחשב. ודוחק לומר כיון דאם היה מוציא בפיו היה ניכר קרי ליה מחשבה דמינכרא. ויש לתמוה מהא דאמרינן בפרק ב' דזבחים גמרא 'כיצד קירב המתיר, אמר רבי יוחנן מנין למחשב בקדשים שהוא לוקה תלמוד לומר לא יחשב', וכיון דכתיב בקרא לא יחשב דמשמע מחשבה מהיכא תיתי לך להצריך דיבור. ועוד דרישא דפריך התם, רב אשי לרב מארי לאו שאין בו מעשה הוא ואין לוקין עליו, אמר ליה רבי יהודה היא וכו', ומאי קושיא, הא כי האי גוונא חשיב מעשה לרבי יוחנן כיון דאיכא דבור, ובדבוריה מתעביד מעשה, כדאשכחן בפרק קמא דתמורה דאמר ליה רבי יוחנן לתנא לא תיתני מימר דבדיבוריה עושה מעשה. וכן חסמה בקול, חשוב מעשה וטעמא משום דדיבוריה מתעביד מעשה, אבל אם אין צריך